

OVER DEN

AARD EN GENEESWIJZE

DER

VEEZIEKTE.

OVER DEN

AARD EN DE GENEESWIJZE

EENER

VEEZIEKTE,

EVEN ALS ZOODANIGE IN DE MAANDEN JANUARIJ EN FEBRUARIJ VAN HET JAAR 1814 IN DE STREKEN VAN UTRECHT GEWOED HEEFT;

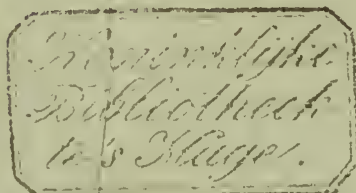
DOOR

J. C. KRAUSS,

Med. Doct. en Professor in de Praktische Geneeskunde aan de Universiteit te Leyden, en Lid van verscheide geleerde Maatschappijen.

TE LEYDEN,
BIJ H. W. HAZENBERG, JUNIOR,
1814.

OVER DEN

AARD EN GENEESWIJZE

DER

VEEZIEKTE.

Alvorens ik tot de nadere befchouwing der Veeziekte overga, moet ik doen opmerken, dat ik mij nimmer regtſtreeks met de geneeskunde der dieren heb bezig gehouden, maar wel tot vermaak verfcheidene vergelijkingen, als voor mijzelve heb gemaakt, tusfchen de ziekten der dieren en die van den mensch, zoo dikwerf zich daartoe gelegenheid opdeed; telkens heb ik alsdan waargenomen, dat veelal dezelfde ziekte-aard in beiden plaats heeft, maar, uit hoofde der verfchillende bewerktuiging, anders gewijzigd is. Deze vergelijking heeft mij toen voornamelijk weder bezig gehouden, toen in de

maanden Januarij en Februarij van dit jaar eene ziekte de arme dieren teisterde. Reeds toenmaals had ik het voornemen mijne meening daaromtrent bekend te maken, ware ik niet door andere omſtandigheden terug gehouden. Bij nader overleg en nadenken vindt ik mij nogtans gedrongen, ſchoon eenigzins ſpade, mijne bedenkingen daaromtrent op te geven, die, onder verbetering, ſoms bij eene andere ongelukkige hernieuwing van denzelfden aard, van eenig nut zouden kunnen zijn, ten einde voor deze ſchepſelen, die eveneens onze natuurgenooten zijn, en ten laatſten voor den nijveren Landman in een zoo hagchelijk tijdſtip tot voordeel te ſtrekken. Ik houde mij daartoe te meer verpligt, daar ik de beste pogingen door het Staatsbeſtuur heb zien aanwenden, ten einde het verder verſpreiden voor te komen, om, was het mogelijk, het mijne tot deze bij te dragen, te meer, daar de publieke bladen, van deze ziekte ſprekende, niets melden van het gebruik van zoodanige middelen en geneeswijs, waardoor men de ziekte zoude kunnen te keer gaan, den Landbouwer zijn vee doen behouden, en tevens uit dezelve geenzins blijkt, dat de beſmettelijkheid zoo volledig zij, die het dooden der dieren zonder bedenking noodzakelijk maakte. Dit een en ander zal het onderwerp mijner onderzoekingen zijn, als wanneer

ik

ik eene geneeswijze zal trachten aantebevelen, door den aard der ziekte zelve aangetoond en geregtvaardigd.

Over den aard der Veepest.

Pest noemt men in 't algemeen eene in zwang gaande ziekte, met verſchillende vernielende verſchijnſelen gepaard, die door eene bijzondere oorzaak in de dierlijke bewerktuiging voortgebragt, in dezelve eene ſtof verwekt, welke aan elk voorbeſchikt dier, door aanraking en opneming medegedeeld, dezelfde ziekte voortbrengt, en onder ongunstige omſtandigheden voorzeker den dood veroorzaakt. Deze ſtof, *ſmetſtof* genoemd, is zelve van eenen zoodanigen aard, dat bij ſommige ſoorten, zelfs doode dieren, of ſtoffen met dezelve bezwangerd, de beſmetting nog op eenen verderen afſtand verſpreiden.

Eene zoodanige Pest, vernielde meermalen duizende menſchen door geheel Europa, doch is door de voorzorg van waakzame Staatsbeſturen, thans alleen tot het bijgelovige Ottomanniſche Rijk beperkt, offchoon deszelfs Beſtuur uit den ſlaap begint te ontwaken, en maatregelen, naar het voorbeeld van andere Staten, ſchijnt te beramen.

Eene gelijkſoortige ziekte teistert het dieren-

rijk, en voornamelijk het rundvee. Deze ziekte is eveneens van Oosterſchen oorſprong, en heeft zich van daar over geheel Europa verſpreid. De ſtaatsdienaren, daarop opletted gemaakt, hoezeer onbekend met eene voldoende geneeswijze, hebben ten minſten zorg gedragen afperkingen te bevelen, buiten welke geen dier uit de beſmette ſtreken mogt overgebragt worden, en wanneer zich de ziekte aan deze zijde der beperking vertoonde, allen daarmede overvallenen goedgevonden onmiddelijk te dooden (1).

De voornoemde oosterſche Veepestziekte in de jaren 1710 elders, in 1713 in deze gewesten woedende, en zich verder door het westelijk en noordelijk gedeelte van Europa verſpreidende, heeft zich naderhand niet meer als zoodanig vertoond; men vind geene beſchrijving van andere ſoorten die haar volledig evenaarden; en indien er ſoms eenige waren, die een zweem daarvan hadden, waren zij echter bijzonder gewijzigd, ſchoon ſommige beſmettende, echter geheel eigenaartig en

(1) Voorzeker, bij gebrek van beter, de beste maatregel, die gelijk ſtaat met het afbreken van het brandende gebouw, wanneer het aan water ontbreekt, om de naastſtaande huizen te beveiligen. Maar hier doet zich nu van zelfs de vraag op, of dit bij andere ziekten, die niet onmiddelijk door bijzondere ſmetſtof voortgebragt worden, even noodig en nuttig zij?

en van eenen bijzondere oorzaak afkomſtig.

Men voere mij niet tegen dat de inënting van ſommigen voor de beſmetting bevrijde; dit zij toegeſtaan; wij zien dit bij ſommige van 's menſchen ziekten; maar deze inënting waarborgd ſlechts voor de tegenwoordige ziekte, niet voor altoos, gelijk dit alleen bij de pokken het geval is. Ten laatſten zijn deze waarnemingen nog veel te onzeker, zelfs dikwijls te roekeloos in het werk geſteld, dan dat men daar uit zoude kunnen afleiden dat de ware Veepest even zelfſtandig als die der ware oorſpronkelijke pest of die der pokken zij, en daardoor het wederkeeren derzelve bewezen of niet bewezen worde.

Ik herinner mij elders gelezen te hebben, dat de beroemde VAN HUMBOLD eene beſmettelijke ziekte heeft waargenomen, welke zeer veel overeenkomst had gehad met die welke men bij de menſchen *tijphus* noemt, en welke de groote man even eens had zoeken te genezen met opwekkende middelen, zoo als *wijn*, *bier*, *valeriana*; — en is daarin wonderbaarlijk geſlaagd; — waaruit blijkt, dat men deze ziekte genezen kunne zonder tot het algemeen doodvonnis zijn toevlugt te nemen, een bewijs dat niet alle ſchoenen op dezelfde leest moeten geſchoeid worden.

Uit aanmerking hiervan doet zich de vraag als van zelve op, of de ziekte in de maanden

Januarij en Februarij woedende, van dien aard was dat men dezelve door dit algemeene middel had behoren te beperken en uitteroeijen; of niet fommige aangeradene middelen zelfs nadeelig moesten zijn? Dit zal ik uit den aart der ziekte, zoo als die in de Nieuwspapieren is op gegeven, trachten naartefporen.

Vooraf zal ik herinneren, dat in het jaar 1796 in Gelderland, voornamelijk in de ftreken tusfchen Maas en Waal en het Land van Cuyk eene veeziekte heeft gewoed, die men ook veepest noemde. Uit de onderzoekingen van mijnen zoo fcherpzinnige als geleerden Ambtgenoot, den Heer BRUGMANS en deszelfs ten dien opzigte gedaan rapport, is echter genoegzaam gebleken, dat deze ziekte zeer verfchillende was van de wezenlijk dus genoemde veepest; dat de befmetting niet doorgaande was, en alleen zoodanige voorzorgen noodig waren, dat geen ziek dier op een ftal bij gezonde dieren gebragt werd, dat de ziekte van eenen catharrhalen aard, in het begin geneesbaar fcheen te zijn, geenzins bij gevorderde ziekte.

Op den aard van onze ziekte terug komende, zal uit de verfchijnfelen te bezien ftaan, of deze Veepest van dien aard zij geweest, dat zij alléén door de aangeprezen middelen beperkt werdt, of door veranderde wijziging van den dampkring enz. als van zelfs heeft opgehouden.

Be-

Beschrijving der ziekte, en die der schouwing, gelijk deze in de Nieuwspapieren is opgegeven (2).

Kenteekenen der Veepest in de Gemeente van Utrecht, zoo als dezelve zijn waargenomen, gedurende de maanden Januarij en Februarij.

Verminderde eetlust, afgebrokene, en eindelijk geheel ophoudende herkaauwing.

Droog kugchen.

Knarssen met de tanden.

Staan overkoot.

Vermindering van melk.

Ontsteking van het wit der oogen, en dikwijls rondzien in den aanvang der ziekte.

Er loopt eene zekere etterachtigheid uit de oogen.

De mond vol schuimachtig slijm.

Uit de neus vloeijt eene groote hoeveelheid snot.

De meeste halen met moeite adem, de inademing is ondiep, de uitademing bezwaarlijk.

De hoornen, ooren en speenen zijn koud, op den rug zijn de beesten zeer gevoelig, en in het hevigst der ziekte, kunnen velen zelfs de minste aanraking niet lijden.

De

(2) Zie *Nederlandsche Staatscourant*, 1 *Maart* 1814.

De afgang is, in den aanvang der ziekte als gewoonlijk, ſpoedig word dezelve meerder vloeibaar, groenachtig van kleur, eindelijk komen zij volkomen aan de rei, en de ſtof loopt, veelal bij een ſlaphangende ſtaart, als van dezelve neder; ſomtijds word de mest als ſpuitende uitgeworpen, ook word dezelve wel eens geel van kleur; in dit laatſte geval meent men bemerkt te hebben dat de dood nabij zij.

De Rotterdamſche Courant van den 29 Januarij, geeft zwelling en ſpanning aan den buik op, en dat gedurende het losſen van de mest trillende ſamentrekkingen van den buik bemerkt worden.

De dood is bij ſommigen hevig en geweldig, doch ook velen ſtierven zonder de minſte trekkingen en genoegzaam onmerkbaar.

Sommigen ſtierven den vierden, de meeste den zesden of zevenden, doch enkelden leefden tot den dertienden dag.

Na den dood vloeide uit het fondament en de vrouwelijke ſchaamdeelen eene bloedige, ſoms ook eene ſlijmerige ſtoffe.

Bij de opening der geſtorvenen, vond men de ſlokdarm met meer of min taaij ſlijm, ſomwijlen als met ſlijm bezet. Hart, lever, nieren en blaas, waren als bij gezonde beesten.

De milt was veeltijds ontſtoken.

De ſtoffe in de pens was zeer ſtinkende.

De boekpens vol van drooge ſtoffen, en de bladeren verteerd.

De darmen met roodachtige, blaauwe en zwarte plekjes ontſtoken, en veeltijds uitwendig met kleine korreltjes bezet.

Het vleesch is zwartachtig, en draagt alle kenteekenen van met koud vuur te wezen.

Het bloed is dik en zwart.

De galblaas gemeenlijk zeer groot, en in dit geval waren de longen zuiver, en omgekeerd, was de galblaas niet grooter dan bij gezonde beesten, zoo waren de longen ontſtoken.

Deze beſchrijving van den toeſtand zoo voor, als na den dood, ſtemt genoegzaam met alle zoodanige van andere Veepesten ook opgegevenen overeen, zijnde ſlechts eenige toevallen vermeerderd, verminderd of verandert, even als dit bij alle epidemique ziekten plaats heeft, zonder dat daarom de hoofdziekte voor eene andere kan gehouden worden.

Het is hier de plaats niet om andere vergelijkingen over en weder te maken, over het verſchil der verſchijnſelen, dan de zoodanigen, die ons gevolgtrekkingen veroorloven, om daaruit zoo wel den waren aard der ziekte naar te ſporen, als eenige aanwijzing tot hare genezing te trekken, en hiertoe zullen ons eenige vergelijkingen met 's menſchen ziekten de meeste bouwſtoffen leveren.

De

De Heer CAMPER houdt de ziekte voor *Rotkoorts* met ontſteking der ingewanden. De Heer VINK meent dat het ontſteking zij door ſmetſtof gewijzigd, of ook dat plaatsverdwaling van het opgeloosd bloed, of ſtofverplaatſing, de verſchijnſelen na den dood ontwaard, zouden kunnen te weeg brengen. De Heer BRUGMANS houdt zijn beſchreeven ziekte voor *catharrhaal* (3).

Het zal niet noodig zijn van meerdere Schrijvers gewag te maken, daar het genoemde drietal genoegzaam alle anderen, die tot dus ver in dit Land over deze ziekte geſchreven hebben, overtreft; alleen had ik gewenscht, zoo het ons beſtek en tijd veroorloofden over deze en gene begrippen meer te kunnen uitwijden, dan ik zal kunnen doen, maar alleen aanmerken dat de Heer ABILGAARD (4) de ziekte alleen uit het waare oogpunt beſchouwd en voor ontſteking houd.

Over

(3) *Catharrhaal* in den naauwſten zin noemt men vermeerderde neiging tot wijvocht-afſcheiding of doorſiepering van dit ſtof door een bijzonder bedongen ontſtekingsdrift der wijvocht-voerende vaten.

(4) P. C. ABILGAARD, Paarden en Veedocter, Arnhem 1791. bl. 53.

Over den aard, de natuur en genee-zing der ziekte.

Eene gedurig verminderende en verheffende koorts, (*Synocha*) is de moeder of grondslag van alle schielijk afloopende koortsen, die door verscheidene wijziging en den zetel in dewelke zij zich vooreerst vestigd, een eigenaartig character, en gedaante aanneemt. Deze stelregel, door verschijnselen uit de natuur voortvloeijende, gewaarborgd, wordt thans door de meeste, altans door kracht van oordeel en waarneming daartoe bevoegde Geneeskundigen, als bepalend aangenomen. Nooit zal men de vreeselijkste pest zonder dit character zien beginnen, al waren de verschijnselen ook van den allerkortsten duur.

Dit koorts-character vertoond zich door meerdere krachtoefening met neiging tot algemeene of bijzondere ontsteking. Anders oorzakelijk of *individueel* gewijzigd, of deze krachtoefening op het mindere overgebragt of medegedeeld, verandert de ziekte wel tot eene andere form; ja zelfs wanneer zoodanige zuivere ontsteking naar de individueele gesteldheid wezentlijk gevormd en niet als zoodanig genezen word, ziet men dezelve in eene andere gedaante overgaan, welke het kenmerk van bewerktuigde ontbinding draagt.

Naar

Naar de bijzondere of algemeene gesteldheid van den lijder gewijzigd, door den bijzonderen of algemeenen invloed, neemt de ziekte, naar evenredigheid van het werktuig, het welk door de ziekte-oorzaak uit het verband van evenredige zamenwerking gerukt is, eene bijzondere gedaante aan, zonder dat daardoor het hoofdcharacter veranderd worde. Naar mate dus de meer vliezige, huidachtige, of spierachtige gedeelten, of die meer of minder vaatachtig, met meerder of mindere zenuwen doorvlochten, of zoodanigen, welken verscheidene vochten afscheiden, in derzelver eerste grondbeginselen zijn aangetast, zal de ziekte-aard, of hare gedaante veranderen, en dan eerst een ander character, van het oorspronkelijke verschillende, aannemen.

Ziet daar het grondbegrip van alle spoedig afloopende koortsen, naar hetwelk wij dat van onze Veeziekte zullen beschouwen. Die verschijnselen, welken het beloop der ziekte en die der schouwingen opleveren, toonen klaarblijkelijk, dat de ziekte oorspronkelijk het character van ontsteking der vliezige deelen, voornamelijk in het vliezige gedeelte der ademhalings en spijsverterings werktuigen dragen. Deze ontsteking niet onmiddelijk in het meer prikkelbare gedeelte der groote slagäderen huisvestende, bepaald zich meer tot de slagäderen van

de

de *productive* werktuigen, of onmiddelijk in de ſlijm en vochtaffſcheidende aderen der ademhalings en ſpijsverterings werktuigen, en vertoont, dusdanig gewijzigd, eene eigenaardige gedaante, die weder in eene andere overgaat.

In den mensch zien wij dusdanige menigvuldige wijzigingen. De *croup* der kinderen, voornamelijk het ſtrottenhoofd en de luchtpijp aantastende, is oorſpronkelijk ontſteekingachtig, maar door het werktuig anders gewijzigd, heeft er in het vervolg eene affſcheiding plaats, met het denkbeeld van ware ontſteking niet volkomen te vereenigen. Eveneens is dit het geval bij het waterhoofd der kinderen, de geele koorts der Americanen, de kraamvrouwen koorts, enz. Deze ziekten zijn ten opzigte van derzelver oorſprong, niet volſtrekt als plaatſelijk te beſchouwen, maar vooreerst als algemeen, daarna door bijzondere bewerking bijzonder gevormd, allen tot verhoogde affſcheiding genoopt, de eerſte tot wijvocht, 't welk geneigd is in eene levenloze huid overtegaan, de andere ter affſcheiding van water, 't welk niet weder kan opgeſlorpt worden, de derde tot bovenmatige affſcheiding van een anders heilzaam vocht, 't welk door de onevenredige affſcheiding, eene bedervend vernielende hoedanigheid verkrijgt; de laatſte tot eene wijvochtachtige affſcheiding in den onderbuik.

Alle deze ziekten (en zoo zijn er nog meer

andere, waar van ik ſlechts deze ten voorbeeld kieze) zoo verſchillende van aard, hebben denzelfden oorſprong, en worden door dezelfde middelen genezen.

Menig ſpitsvinnig beoordeelaar zal het belagchelijk vinden, de geele koorts, of de ziekte van kinderen, die na het veertiende jaar niet dan door bijzondere oorzaken bij den volwasſenen of andere weder verſchijnt, met die van een koebeest te willen vergelijken, maar het is aan de zoodanigen te raden het boek der natuur te lezen, en den toeſtand der verſchillende dierlijke bewerktuiging te vergelijken, als wanneer hij zal zien, dat het dier op eene minderen graad van dierlijke bewerktuiging ſtaande, evenredig is met het onvolledige menſchelijke dier, kind genaamd, en dus deze vergelijking met die der algemeene natuur gepaard zij. Althans, zoo het hier de plaats ware, zoude het bewijs zonder tegenſpraak kunnen opgegeven worden.

Maar men zal meer voegzaam tegenwerpen, dat in alle de voornoemde gevallen overbodige afſcheiding plaats hebbe, en dat bij de ware ontſteking gene afſcheiding mogelijk zij. Deze tegenwerping vervalt echter, zoo dra men ware ontſteking van eene onvolledige onderſcheid, en verders dat de ware ontſteking niet dan in met vele bloedvaten of ſpiervezelen doordrongen deelen plaats hebbe, dat daarentegen in de vliezen, waar de vaten eene andere gedaante aannemen, tevens nog

den

den flagaderlijken trant (zonder dewelke affcheiding onmogelijk is) houden, maar minder krachtoefening hebben, moet de ziekte, dus ook eene andere gedaante ontvangen, naar de wijziging van het *orgaan*, met mindere affcheiding gepaard, en dus dikwerf den aard van basterdhuidvorming vertoonen. Dit bewijzen de meergenoemde ziekten zoowel, als die waar over wij fpreken.

De ontfteking in onze Veeziekte fchijnt zich intusfchen niet bij enkele wijvocht voerende vaten te bepalen; maar in eenen gevorderden ftaat zich verder te verfpreiden, de grootere flagaderen zelven aantedoen, minder tijd tot vorming van eene basterdhuid te hebben, maar fchielijker in ettering overtegaan, die alleen 't gevolg van ontfteking is (5).

De ontfteking der oogen, de ftijve blik, de be-

(5) Offchoon anderen, even als ook de Heer VINK meenen, dat bij ftofverplaatzing etter zonder voorafgegane ontfteking in de etterbuil gevonden worde, bewijst dit met dat al niets, daar het nog niet bewezen is, of zoodanige ftof wezenlijk etter zij, en het daarenboven bewezen is, dat in geen der vaten etter rondgevoerd, maar ter plaatze waar hij zich voordoet, wezenlijk afgefcheiden wordt. Wij zien uit de neus, de oogen, de longen, de urethra, eene ftof affcheiden welke naar het aanzien etterachtig is, maar des niettegenftaande verfchillende van den waren etter is, gelijk wij ook deze naar de befchrijving der ziekte-verfchijnfelen bij de koebeesten aan deze ziekte laborerende waarnemen.

benauwde, ondiepe, bezwaarlijke, ademhaling, het kugchen, de loomheid, hitte der mond, enz. duiden reeds ontſteking aan, de ſlijmvloeijing uit de neus en oogen, de korte duur der ziekte, de na den dood gevonden ontſteking der keel en ingewanden, als dan het koude vuur op enkele plaatſen, op andere wezentlijke verëttering bevestigen dit; ook ziet men bij alle ontſteking der buiksingewanden, naar derzelver graad aaneengeſchakelde ſtreken, daarna verſchillende afgeſcheidene plekken innemen.

De ziekte oorſpronkelijk beſchouwende als plaatſelijk en algemeen verhoogde, maar afkeerig werkende vormdrift der afſcheidingsvaten in de voedings- en ademhalings-werktuigen, die zich onder de gedaante van wijvochtvaten ontſteking voordoet, ſtaat gelijk met zoodanigen, die wij op velerhande wijzen bij den mensch ontmoeten, die voorheen minder ingezien, thans herkend zijnde, gelukkiger genezen worden. Het is dus ook zonder twijfel, dat dezelfde geneeswijze evenredig bij het dier aangewend, even voordeelig wezen moet.

Het meeste komt op de ſpoedige toediening van de middelen aan, eer nog de ontſteking in de ingewanden gevestigd is; maar dit zoo zijnde, is er weinig hoop, omdat zoodanige deelen zelfs aangetast zijn, van wier middenpunt de overige genezing geheel en al moet beſtuurd worden. Het drooge voedſel in den buikpens,

des-

deszelfs eigen aard en die der mede in verband ſtaande deelen, bewijzen dit genoegzaam, dus moet alles wat er te verrigten zij, met ſpoed in het eerſte tijdſtip geſchieden, als waarom het eerſte kenmerk der ziekte te noodzakelijker word.

Het eerſte wat men ten opzigte van de genezing dient in 't oog te houden, is de vermindering der algemeene tegenſtrijdige vormdrift, waardoor de plaatſelijke als van zelve bezwijkt.

Men plaatſe dus het dier, zoodra mogelijk, op eene matig koele, luchtige, donkere, echter niet tochtige ſtal, onthoude aan hetzelve het voedſel, maar laat daarentegen overvloedige ſlijmerige ſlobbering van garſten of tarwenmeel met azijn gemengd, drinken, of giete hetzelve dikwerf in, geenzins echter om daardoor de genezing te volbrengen, of de ziekte te temperen maar alleen tot verzagting en gedeeltelijke ontſpanning der beledigde deelen, en hoe meer men dit bewerken kan, des te meer wint de werking der overige middelen (6).

Wil men wijders de voornoemde buitenſporige vormdrift beteugelen, zoo moet men vooral een gedeelte van die ſtof verminderen, welke de grondſtof der afgeſcheidene vochten be-

(6) Warmte vernield de ſmetſtof, b. v., de Koepokſtof; daarom meent de Heer ABILGAARD dat warm drinken zeer voordeelig zij, wanneer men ſmetſtof vermoed.

bevat, en door welker ontlasting een groot gedeelte dier prikkelingen word onttrokken, waardoor de vaten thans tot grootere buitenſporigheden worden aangeſpoord.

De bloedlatingen worden volgens CAMPER, zonder toerijkende bepalingen, als nadeelig verworpen. De Heer VINK onderzoekt de verſchillende gevoelens zeer ſchoon, maar bepaald dezelve ſlechts betrekkelijk; even zoo meent de Hoogl. BRUGMANS, dat dezelve ſlechts bij bepaalde *inflammatoiren* aard voordeelig, anderzins uit hoofde van krachtvermindering nadeelig zij. Tegen deze gevoelens heb ik niets in te brengen, dan alleen dat eene wisſelvallige beſtemming nadeelig zij, terwijl zij niets leerd het welk ter genezing voldoende zij, en bepale dus als volgt:

Hoogst nadeelig is en moet de lating worden bij een meer gevorderden ſtaat, wanneer de ziekte reeds naar koud vuur zweemt, maar voordeelig is zij zonder tegenſpraak in het eerſte begin, of alvorens zich de ziekte als zoodanig duidelijk kenmerkt. Zoo voordeelig bij de geele koorts, bij het waterhoofd en de croup in het eerſte begin toerijkende latingen zijn, zoo onnut en nadeelig zijn zij in den gevorderden ſtaat. Zelfs in de eerſte graden der woedende pest, wordt deze ſoms in het begin noodzakelijk vereischt, terwijl de ziekte met te meer ſpoed tot vernieling nadert, wanneer de lating uit onnozele vrees door den

on-

onkundigen verzuimd wordt. Wie weet niet welk voordeel deze latingen in de Amerikaanſche Pestkoorts in 't begin doen, daar zonder deze de Lijder verloren zij? Is nu deze onze Veepest wel iets anders als eene andere wijziging van denzelfden aard?

In dit eerſte tijdſtip zal en moet de lating voordeelig zijn; maar welk dit tijdſtip zij, kan ik onmogelijk, uit hoofde der vermiste beſchrijving, aanwijzen, en zal dit ter bepaling moeten overlaten van de zoodanigen, die de ziekte in nabijheid zien (7).

Maar wanneer dit tijdſtip niet dadelijk optegeven was, zoude men niet beter doen, dit bij de toch ter dood beſtemde dieren te zoeken, om op deze wijze onderwezen, anderen te helpen? Zoodanige algemeene bloedontlasting is ſoms niet toereikende, en met dit al zoude menigvuldige herhaling nadeelig kunnen zijn, maar te meer voordelig zijn plaatſelijke langzame ontlastingen, door bloedzuigers aan den hals, of diepe inſnijdingen en kervingen, wier bloeding lang onderhouden word, aan te brengen. Alleen daar de hoeveel-

(7) Latingen, zoo als ik meen minder bij koebeesten in gebruik als bij de Paarden, zoo dikwerf noodzakelijk, zijn meermalen te zeer misbruikt. In dit gegeven geval ſchijnen zij hoogst noodzakelijk, zoo men ſlechts bedachtzaam handelt en zorg draagt, dat het geen gevaarlijk middel voor de dieren kwakzalvers wordt.

veelheid der noodige bloedzuigers bezwaarlijk te verkrijgen is, moet men deze achterwege laten, (niet om dat men meent, dat deze insecten met hare angeltjes de buitenhuid niet zouden doorklieven, daar men ze toch van zelven aan de voeten der dieren, die in water, dezelve bevattende, ſtaan, in menigte ziet aanhechten;) en dienen dus hieromtrent inſnijdingen aangeraden te worden.

Deze ontlasting voorafgegaan zijnde, moet men aan de werkende vaten zelve eene andere ſtrekking van werking zoeken te geven, waardoor zij van hunnen ziekelijken werking afgetrokken, voegzaam tot regelmatige overeenſtemming kunnen te rug keeren. Alles hangt intusſchen daarvan af, dat men de ziekte onmiddelijk in het begin te keer gaat, want gevorderd zijnde, zal men bezwaarlijk het doel, de overmagt te matigen, kunnen bereiken.

Maar welke zijn nu de middelen hiertoe? Men heeft ten dien opzigte bloed- en buikzuiveringen, koortsbast of deszelfs plaatsvervangers aangeraden. Met welk een bevoegdheid en regt? De raadgevers bekennen zelve dat deze middelen niet verteerd zouden kunnen worden; daarenboven moet ik in bedenking geven of wel de koortsbast en deszelfs plaatsvervangers bij zoodanige ontſtekingen ſtraffeloos zouden worden toegediend, al waren ook de pens en maag vrij, en zelfs ook dan wanneer zij koud vuur ver-

toon-

toonde. Van alle deze middelen is er dus niets te wachten, maar er moeten zoodanige zijn, die hoezeer zij niet doorgeflikt kunnen worden, van buiten ingewreven, zonder zelfs de maag veel te bezwaren, nuttig zijn.

Spaanfche vliegen verminderen de neiging tot vezelftof van het bloed, en behoorlijk toegediend, maken ze bloedlatingen dikwerf onnodig: derzelver voornaamfte werking bepaald zich tot de nieren; zij worden dus afleiders van eene ftof, welke elders opgehoopt, nadeelig is; nog meer voordeelig worden zij daardoor, dat zij bij wijze van aanprikkeling, als 't ware eene ziekelijke werking op eene verder afgelegene plaats te wege brengen, als waardoor die van een ander gedeelte, zoo al niet ophoud, dáár toch gematigd wordt. Met dit al mogen zij in eene de ingewanden bevattende ontfteking niet inwendig worden gebezigd, maar moeten te meer op uitwendige deelen, na voorafgegane affchering van het haar, en bij voorkeur op den rug en aan den hals, aangelegd worden. Zoo voordelig ook in andere meer langdurige ziektens, etterdragten of brandingen zijn, zijn zij echter in deze fnelverloopende, uit hoofde van hare langzame werking, van geen voordeel.

Uit hoofde der zoo zeer aangedane fpijsverterings werktuigen, is het zelfs nadeelig, geneesmiddelen van eene groote hoeveelheid, of die fterke tegenwerking vereifchen om in het bloed

opgenomen te worden, te geven; derhalve dienen dezelve van buiten te worden ingewreven. Hier toe is niets meer geschikt dan de *vlugge kwikzilverzalf* met *campher*, of eene oplossing der *bijtende sublimaat*, in groote hoeveelheid, verscheiden keeren op den dag, op verschillende plaatsen ingewreven. Verder zijn lavementen van azijn met water, of een afkooksel van lijnzaad, verscheiden keeren daags herhaald, niet te verzuimen, en vooral in den gevorderden staat met spuiting van rottige stinkende stof, aantewenden.

Onder de uitwendige middelen verdienen de begietingen met koud water de meeste aandacht. Zonder met breede woorden de voordeelen bij 's menschen ziekten van dien aard optetellen, wil ik alleen die in 't oog houden, welke zindelijke nijvere Veehouders in gezonde dagen bij hunne beesten daarvan waarnemen, en hoe zeer het koude water de overbodige gestremde warmtestof in de ziekenstaat naar zich trekke, en voordelige zweet ten gevolge hebbe. De Heer DZONDI raad daarom ook in de thans heerschende zenuwkoortsen met ontsteking gepaard, het hoofd met natte koude doeken te omwinden (8).

Men begiete dan een of twee keeren op den dag het dier met koud water, bedekke het daarna met eene warme deken, en brenge het zon-

(8) Zie *Letterbode* 1814. No. 33. p. 115.

zonder wrijvingen, (dit wordt wel aangeraden maar vermoeijd het dier, en vernield mitsdien de krachten) op eene wel getemperde ſtal. Echter zij men voorzigtig het water te gebruiken, wanneer het beest zweet, maar alleen dan, wanneer de huid droog en heet is. Dezen regel van voorzigtigheid verzuimende, zou men het dier dooden.

Deze uitwendige geneesmiddelen, zoo zij niet alleen toereikende waren, onderſteunen de inwendige, en deze wederkeerig de uitwendinge.

Van de inwendige aantewendene middelen.

Die middelen welke men inwendig toedient, moeten ſpoedig werken, en, zonder groote krachtoefening van maag en ingewanden, tot het bloed en verder doordringen. Dezelve moeten beoordeeld en gebezigd worden als volgt:

De *ſalpeter*, daarna het *ſal ammoniac*, zoo voordeelig in alle ontſtekingen, de vezelſtof van het bloed, de beweging van het hart en desdeszelfs ſlagaderen temperende middelen, zouden hier, voor dat zich ontſteking geformeerd heeft, van geen minder voordeel zijn, wanneer men dit tijdſtip naauwkeurig zoude kunnen opgeven; maar uit gebrek daartoe, en omdat zij later gebezigd, als nadelige prikkelen werken, of de in een kort tijdſtip gegevene noodige hoeveelheid de warmteſtof te ſchielijk opneemd, kan dit eene, aan het koude vuur evenaardende

wer-

werkeloosheid, in het beledigde orgaan zelve te wege brengen; en is dit alleen een genoegzame reden, die de aanwending verbiedt, zonder dat men tot rotting en oplosſing van het bloed zijne toevlucht behoeft te nemen.

De *campher* in groote hoeveelheid, zoo weldadig de ſlagaderdrift temmende, en voordeliger in ontſtekingziekten dan men in het algemeen denkt, zal ook hier voordeelig zijn, zoo lang de wezenlijke ontſteking in de ingewanden nog niet aanwezig zij, maar deze reeds gevestigd zijnde, zal ras daardoor in koud vuur veranderd worden, wanneer namelijk de *campher* het ontſtoken, of ook van opperhuid ontbloote gedeelte aanraakt. Derhalve eischt dit middel groote omzigtigheid, en wordt met meer voordeel van buiten ingewreven, of in den nog niet ontſtoken endeldarm ingeſpoten.

Neemt men verder aan, dat de ziekte door den dampkring bedongen, van eenen catharrhalen aard zij, de ontſteking in de ſlijmhuiden hare zitplaats hebbende, dezelve tot onevenredige afſcheiding noopt, dat bij alle *catharrhale* ziekten, de ſpijsverteringswerktuigen bijzonder lijden, de ſtoffen in dezelve minder beweegt, ja wel opgehoopt worden, zoo wordt het eene daadzaak, dat deze in dierlijke ontbinding of rotting overgaat, en dus eene tweede ziekteoorzaak wordt, welke voortdurende werkt, zoo lang deze toeſtand aanhoudt.

Zoo-

Zoodanig zou eene ziekte kunnen zijn, welke gene onmiddelijk blijkbare kenteekenen van ontsteking opgeeft. Deze ziekte-gedaante is of oorspronkelijk, of volgt eerst weder uit eene zekere voorafgaande ontsteking, op dat tijdstip, wanneer deze tot koud vuur wil overgaan. In beide gevallen heeft de geneeswijze hetzelfde doel, namelijk de stoffe *chemisch* te verbeteren, en de vaatwerking eene andere wijziging te geven. En zoodanig middel, dat aan beide oogmerken voldoet, levert ons de *azijn*, de bedorve stof der ingewanden verbeterende, de rotting tegenstreevende, op de huid werkende, zal dezelve ter gelijker tijd de ziekewerking der vaten wijzigen. Dit middel eischt geene groote tegenwerking der ingewanden, kan in eene kleine hoeveelheid worden gegeven, en zelfs in den verregevorderden staat, waar men anders niet veel te wachten heeft. Men geeft daarvan in den beginne drie of vier keeren op den dag een half bierglas vol, met twee of driemaal zoo veel water, vervolgens een geheel glas vol, en wanneer de ziekte afneemt nog eenigen tijd de helft. Dan eerst, en op dit tijdstip, kan de *koorts-* of *wilgenbast*, *calmus*, *chamillebloem* enz. tot versterking toegediend worden.

Een ander middel, het meest veilige, in beide gedaante bijna onfeilbaar, het ware plegtanker der meeste ziekten der wijvochtvoerende vaten, voornamelijk derzelver ontstekingen met uitzwe-

zweting gepaard, temperende, is de *kwik*. De Heer VINK maakt geen gewag van dit middel; CAMPER noemt het flechts, en vestigt op hetzelve tot mijne verwondering geene verdere aandacht; en met dit al is zonder tegenfpraak waar, dat de *kwik* met kracht op de uitvoerende werktuigen, en de wederwerking van geheel de werktuigelijke natuur werkt.

Welke voordeelige werking de kwik in de meeste ontfteking ziektens, voornamelijk der wijvochtvoerende vaten, welke niet regtftreeks ontfteking kunnen genaamd worden, heeft, bewijzen de waarnemingen in de *croup*, de *kraamvrouwenkoorts*, de *ontfteking der herfenen*, der *lever* enz., maar vermits zij, het zij uit hoofde van bijzonder fpecfiek? vermogen, of het bijzondere van hare zuren, zelfs de gezonken zelfsdadigheid der flagaderen wederom te rug roept, gebruikt men dezelve met het grootfte voordeel in den hoogeren graad van *tijphus putridus*, alwaar de meeste krachtoefening des levenswerking verflaauwd of uitgeput fchijnt.

Het is mijn doel niet alle voordeelen van dit middel optetellen, noch befchouwingen van de werkingswijze te geven of optefpooren; van hetwelk men, zedert men het in onze dagen met minder fchroom toedient, zoo voordelige gevolgen ziet ontftaan.

Bij den mensch gebruiken wij ten dien opzigte de *zoete kwik*, als voornamelijk op het inwen-

wendige vliezige vaatgeſtel dringende, terwijl de *bijtende ſublimaat*, meer op de uiteinden der vaten onder de opperhuid werkt. De ziekte bij de dieren in het vliezige gedeelte der holten zittende, zal dus eveneens *zoete kwik* inwendig vereiſchen. Dit middel, in eene genoegzame hoeveelheid toegediend, in verbinding met de voornoemde uitwendige middelen, zal naar mijne mening het eenige zijn, waarvan een gunstig gevolg te wachten ſtaat, wanneer men het voorts in het begin in eene genoegzame hoeveelheid toediene. Dit middel geeft men bij den mensch in eenen zeer gevorderden ſtaat, tot 5 greinen om 't uur of de twee uren. Bij het dier zal dus de gift 15 tot 20 of daarboven moeten zijn. Daar dit middel zich in het water niet laat oplosſen, en bovendien het ingieten voor het dier telkens moeijelijk is, zal het met ſuiker gemengd, gemakkelijk opgelikt worden, of men mengt het met honing in den doijer van een ei, of eene andere ſlijm, en ſmeert het boven en onder de tong, of geheel in den bek. Ook zoude men het onder de tong kunnen inwrijven, zoo dit niet weder te moeijelijk bij vele zieke beesten ware. Intusſchen is ook dit inwendig gebruik verre niet toereikende bij eenen verſnelden loop, of wanneer men vreest dat de ontſteking meer ſpoeden zoude, alvorens dit middel genoegzame kracht van werking heeft verkregen. Daarom is de bovengenoemde kwik-

zil-

zilverzalf ter gelijker tijd in te wrijven, zonder evenna op de hoeveeldeid te zien; maar ook deze is foms traag werkende. Het is daarom, dat de oplosfing van bijtende fublimaat in water, op verfcheidene plaatfen, naar den loop der opflorpende vaten, herhaalde keeren ingewreven of ook daarmede gebet, foms zoo voordeelig werkt. Op eene once vochts zoude men 2 à 3 greinen kunnen nemen, en hierna de groote hoeveelheid berekenen.

Deze geneesmiddelen, benevens de voorgenoemden, moeten zoo lang toegediend worden, tot dat blijken van beterfchap of verflimmering zich voordoen. In 't eerfte geval verminderd men de gift allengskens, gebruikt als het noodig is verfterkende middelen, of een gezond matig voedfel; en in het tweede geval, of wanneer verfiimmering volgt, fpreekt het van zelve, dat de geneeswijze onevenredig zij, en men dan daarmede ophouden moet. Maar welke is er alsdan aan te nemen? alleenlijk die van het azijn of geene, en omdat nu eerst aanftekingftof geboren, en de ziekte ongeneesbaar word, dooden of verwijderen van de gezonde ftallen, zij het antwoord op deze vraag.

Onkundigen, en dit zijn meestal Veehouders, Veeartfen, foms zelfs Landbouwkundigen, zullen foms voor een zoodanig vergiftigend middel, als de *kwik* is, verfchrikken, en uitroepen dat de maag, in die hoeveelheid gegeven, verbrand

word.

wierd. Tegens zoodanig oordeelende heb ik niets in te brengen, doch wil anderen doen opmerken, dat voorts in het begin, het middel behoort toegediend te worden, wanneer er minder vrees is; ja, dat geheel geene vrees daarbij zij, vermits wij zelve de *bijtende ſublimaat* genoegzaam opgelost en verdund, op de ontſtoken oogen met het grootſte voordeel aanwenden; dus op een werktuig niet minder teder en gevoelig dan de maag. Maar indien het ook waarheid was, dat de groote hoeveelheid te zeer prikkelde, of te ſchielijk ontweek, en loop veroorzaakte, kan men dezelve zeer gemakkelijk met *heulſap* vereenigen, offchoon ik dit middel zoo weinig mogelijk in dit geval meen aan te raden. Anders ziet men geen plotſelijk doodelijke gevolgen dan na zware giften in eens, van één lood en daar boven.

Nu is nog de vraag, wat moet het beest eten en drinken? Eten zal het uit zich zelf niet willen, ja men moet het daartoe niet noodigen, en dan eerst wanneer het beterd, het beste verkiezen wat het ſaizoen en de ſtal opleveren. Of het drinken koud of warm zal zijn, en wat? ſpreekt van zelfs. Koud water, drinkt het beest voorzeker het liefst, ook zal hem dit in dien ſtaat althans het best bekomen; maar als het wezen kan, zal eene ſlobbering van meelige voortbrengſelen zeer verzach-

tend zijn, en deze, als het ſlikken belemmerd is, ſoms matig kunnen worden ingegoten. Zoo het dier echter de ſlobberingen niet verkiest, is versch koud water ongetwijfeld het meest voordeelig.

Laatſtelijk moet ik nog over de buikzuivering eenige bedenkingen opgeven. Buiksontlastingen door den endeldarm vervangen bloedontlastingen, wanneer dezen niet meer geoorloofd zijn; zij weren ſoms zelf bedorvene ſtof, die oorzakelijk werkt uit de ingewanden. Ik vertrouw echter in dit dringend geval, dat het dikke, zwarte, niet ontbonden bloed, de uitvloeijing van eene ſlijmig bloedige ſtof, de dikwerf ontſtoken milt, de drooge ſtof in de boekpens, en 't verteren van deszelfs bladeren na den dood (9), overvloedige bewijzen opleveren, dat de ontſteking oorſpronkelijk hare zitplaats in de wijvochtvoerende vaten hebbende, uit dezen zetel de werking der algemeene ziekte wijzigt, die een overbodige neiging tot afſcheiding van het voedend wijvocht uit het bloed ten grond heeft, waardoor aan het bloed zijnen grootſten prikkel en voedende ruwe ſtof werd onttrokken, alvorens deze tot voeding van andere deelen kon ſtrekken, en dus natuurlijk verlamming, minder kracht-

oe-

(9) Men bemerke dat het vliesachtige gedeelte in de ingewanden der koebeesten zeer dun en los aan elkanderen gehecht, en ligt van elkander afwijkend, ook na den dood van gezonde beesten zoo gevonden word, en men zal dus de vertering door ziekte niet zeer raadzelachtig vinden.

oefening en bederf naar zich moest flepen, gelijk zich dit door het koude vuur en andere kenmerken openbaard, en dus van deze buikzuiveringen hieromtrent niets te wagten is, maar deze zelfs nadeelig zullen zijn.

Uit de hier opgegevene redenen, is er geen twijfel meer over, dat de ziekte in het begin het karakter der ontfteking, gene verminderde maar vermeerderde werking toonde, maar door uitputting van krachten genoopt werd in eene andere boosaardige gedaante met bederf en verminderde verlamde werking over te gaan, even als alle ontftekingen, welker loop niet in het begin geftuit word (10).

De Heer CAMPER neemt bij zijn befchrevene ziekte eene ontfteking aan, die ras in koud vuur overgaat, die door bederf als grondoorzaak genoopt wordt. De Heer VINK meent, dat de rotting meer gevolg dan oorzaak zij, zonder ontfteking als oorzaak te bepalen, maar meent dat eene zekere boosaardigheid deze wijziging te weeg brengt (11), en de ziekte veel overeenkomst met

(10) Van den pols word bij het opgeven der kenteekenen geen gewag gemaakt, hoezeer deze onnaauwkeurigheid wel deugdelijk te berispen zij. Intusfchen is dezelve naar anderen, in 't algemeen, in 't begin traag, maar word fnel en koortfig, zoodra zich ontfteking als zoodanig wezenlijk geformeerd heeft.

(11) Rotting brengt alleen ontfteking der zenuwvaten voort,

met de kinderpokjes hebbe. Nader bij komt de Heer ENGELMAN, die ze overeenſtemmende met de mazelen vind, bij dewelke men ook meestal ontſtekings-karakter in ſommige ſlijmvliezen vindt. De Heer BRUGMANS oordeelt van de ziekte die hij beſchrijft, dat het karakter *catharrhale* ontſteking zij; doch van eenen bijzonderen aard, met bijzondere ontſteking; vooral in de ademhaling- en verteringswerktuigen zoodanige ſtof afſcheidende, die uit neus en keel ontlast word, welker hoeveelheid aan de buitenlucht de doortocht belette, en verſchillende andere gevolgen wijzige, die allen met den catharrhalen aard overeenkomen. Uit mijne voorgaande redenering blijkt, hoe zeer mijn gevoelen met die van dien Hooggel. en vooral den Heer ABILGAARD ſtrooken, en ik met dezen overeenteſtemmen gene zwarigheid vinde, maar mij echter daarheen bepale, dat dit catharrhale karakter door dat van ontſteking gewijzigd en dus *tranſudative* ontſteking zij.

Nog andere bewijzen ter ſtaving mijner mening uit de ziekteverſchijnſelen bij te brengen, vinde ik onnoodig, wanneer de voornoemde niet overtuigend zijn.

Over de uitwendige en bijdragende oorzaken.

Het maakzel der ſpijsverterings werktuigen, de leeſtrant, het voedſel der koebeesten toonen, dat,

voort, of zoodanigen die men bij rotkoortſen verborgen ontſteking noemt.

dat, zoo deze dieren uit hunnen aart minder voorbeſchikt tot ontſteking zijn; — dan graan, vleesch en gemengd voedſel genietende, eene bijzondere oorzaak, noodzakelijk zijn moet, om deze ſoort van ontſteking, wederom van andere dieren verſchillende, voort te brengen.

Het maakſel der koebeesten zelve toont, dat zij door eene oorzaak bij andere ontſteking baarende bevangen, deze bij hun eene geheel andere form moet hebben, of wel meer deze, dan eene andere form voortbrengen.

Men heeft wel eens willen aannemen dat bedorven voedzel, vergiftige kruiden, onzuiverheid, ſlegte ſtallen en weiden, koude, nattigheid, enz. de oorzaak van deze ziekte konden zijn. Het is zeker niet te lochenen, dat deze oorzaken, zoo wel bijzondere als algemeene ziektens kunnen voortbrengen, maar het is de vraag, zijn deze de grondoorzaken ook van de algemeenheid van onze ziekte; te meer daar men waarneemt, dat beesten aan geene dier oorzaken blootgeſteld, of door dezelve, als 't ware, getergd, even eens door de ziekte overvallen werden? — Neemt men zijne toevlucht tot eene ſmetſtof welke zich onder de gedaante van daauw, inſect of iets anders op het voeder heeft neergeſlagen, of in een algemeen bedorven ſtof in den dampkring, bij ſlecht dampig weêr zwevende, zoo zien wij daarentegen bij den ſchoon-

ſten helderen dampkring; bij de beste *vegetatie*, geen zweem van bederf dragende, de ziekte even eens ten voorſchijn komen. Het zoude dus eene bijzondere eigenaartige ſmetſtof van elders afkomſtig en verſpreid zijn, welke hier ten gronde moest liggen, en allen die haar naderen, op dezelfde wijze aantasten. Maar van waar dan deze *Deus ex machina?* Hij moet toch eenen eerſten oorſprong hebben? — Men meent derhalve, dat de pest in de vorige eeuwen aanwezig, niet geheel uitgeroeid, even als de pokken van land tot land verhuisde, en op elke plaats hare bijzondere verwoesting aanricht. Dit denkbeeld is ver afgeleid, zonder proefondervindelijk bewijs. Ook zijn de verſchijnſelen telkens anders, houden geene gelijke form als de pokjes, die ſchoon min of meer gematigd, telkens dezelfde form behouden.

Eene algemeene beſmettelijkheid, *miasma*, in den dampkring, verwerpt men, maar aarzelt niet eene ſmetſtof, *contagium*, aan te nemen, zonder te bewijzen waardoor deze voortgebragt zij. Mogelijk draagt de verwisſeling van denkbeelden veel tot de onzekere beſtemming bij. Zeker is er geene beſmettelijkheid in den dampkring die een *abſolut* zoodanige ſtof openbaard, waar door deze of gene ziekte noodzakelijk wordt, maar die meent men is van zoodanigen aart, dat het de voorbeſchikte bewerktuiging

wij-

wijzigt, van hare gewone werking afleidt, en dus aanleiding geeft, tot het voortbrengen van deze of gene ziekte, uit welker toeſtand weder eene ſtof geboren word, die andere aanrakende zelfs zonder bijzondere voorbeſchikking, tot dezelfde ziekte noopt. Op deze wijze worden *Epidemiſche* ziektens beſmettelijk, die ſchoon algemeen, echter oorſpronkelijk niet beſmettelijk waren.

Uit dit oogpunt beſchouwd, kan een zeker iets in den dampkring huisvesten, 't welk wij niet zien, noch met onze, ſchoon zeer keurige werktuigen, te dien opzichte echter nog onvolledig, niet genoegzaam, gevolgelijk bezwaarlijk ontdekken kunnen. Zoo kan b. v. eene groote hoeveelheid zuurſtof met koolſtof zoo naauwkeurig vereenigd, of wederkerig doordrongen zijn, dat zulks door de luchtproever niet te ontdekken zij; deze ingeademd of doorgeſlikt, kan in de voorbeſchikking eene onvolledige of buitenſporige afſcheiding der waterſtof, door overvloedig koolſtofzuur of ſtikſtof gewijzigd, ſoms negativ-galvanisch electriſche werking in de dierlijke bewerktuiging te wege brengen, en de eerſte grond van ziekte leggen, zonder dat men de grondoorzaak derzelve ontdekken kan: of de zuurſtof als *baſis* van lichtſtof bijzonder door ſtikſtof gebonden, kan ingeademd of doorgeſlikt, inwendig van hare banden min of meer bevrijd, nu op andere wijze werk-

werkzaam zijn, dan de hem bindende deelen, zoo dat de meerdere hoeveelheid telkens het oppergezag in voortbrenging van deze of gene ziekte oefent. Zoo en dusdanig kunnen verscheide epidemifche ziektens ontftaan, zonder dat eene ftoffelijke bijzondere oorzaak in den dampkring zweve, gelijkaardig met die gene welke wij uit de ziekte zelve zien voortkomen. Zoodanige werking kan bij meer dieren te gelijker tijd plaats hebben zonder dat het een het andere befmette; maar dat uit de befmette dieren een fmetftof geboren worde, is niet te lochenen, ja genoegzaam bewezen. Alleenlijk komt het op den aard en de wijze der verdere befmetting aan (12).

In het berigt aangaande de onlangs gewoed hebbende ziekte, word geen het minfte gewag van verder aanleidende oorzaak gemaakt, 'tgeen althans noodzakelijk geweest was, om foms 't een en ander te kunnen vermijden. Meestal ziet men na woedende oorlogen en volksverhuizingen onder de menfchen en dieren, vernielende ziekten ontftaan, en als 't ware in een oorzalijk verband met elkanderen zijn, welker gronden echter op te

(12) In de *epidemie* door den Heer BRUGMANS befchreven, had dit eveneens plaats: er waren flechts fommige ftallen aangedaan; bij dezen bepaalde zich de ziekte, zoo lang geen ziek beest tot de gezonden wierd overgebragt: op welk eene wijze echter de eerfte ziekte met of zonder befmetting was overgebragt, was niet op te fporen.

te ſporen, deze plaats niet veroorloofd. Schoon wij door de algemeene nood niet minder gedrukt waren dan wel andere volken gedurende de laatſte woedende oorlogen, hebben wij tevens den ijsſelijken geesſel van het oorlogstoneel niet zoo onmiddelijk in de nabijheid gevoeld, noch heeft aan onze beesten voedzel ontbroken, noch zijn dezelve door werkzaamheid of andere vermoeijingen uitgeput, zoo dat een verzwakkende ziekte het gevolg daar van had moeten zijn; noch waren wij zoo nabij aan Landen gelegen, waar beſmetting huisveste, zelfs was de communicatie, door krijgsvolk als bij toeval afgebakend. Hiervan is dus ook geene oorzaak af te leiden. Van ter zijde echter verneem ik thans, dat vermagerd vee van de hoogte van *Hamburg* afzakkende, in de omſtreken van *Utrecht* verſpreid wierd, en meent men de eerſte kiemen daaraan te moeten toeſchrijven. Deze oorzaak is niet onmogelijk, en zoude zich gansch bevestigen, wanneer men van elders op die plaatſen, waar het vee doorgetrokken, vertoefd, of verſpreid is, ook berigten van de opgevolgde ziekte kon bijbrengen, of eenige dier beesten met die ziekte beſmet ten bewijze kon aanvoeren. Deze en andere bedenkingen niet vervolgende, zien wij in de maanden *Januarij* en *Februarij* de algemeene dampkrings geſteldheid van zoodanigen aard, die men

 meest

meest geneigd vind om ontſtekings ziekten voort te brengen. Vereenigd men deze met de bijzondere wijziging van de landſtreek (mij onbekend) en die der voorbeſchiktheid der dieren, zoo is het niet te verwonderen, dat de ziekte in het beginne in die ſtreken geboren, en zich ook daar zelfs beperkt had, vermits men daar voor gezorgd heeft, dat de beſmetting als deze wezentlijk ware, niet verder ging. Of deze beſmetting nu onmiddelijk of middelbaar en noodzakelijk was, kan ik, ſlechts uit openbare berigten oordeelende, en onbekend met de inwendige gedaante der zaak zelve, niet bepalen, offchoon mij uit de berigten blijkt dat de beſmetting even zoo weinig noodzakelijk was als bij die ziekte, die de Heer BRUGMANS heeft beſchreven.

Uit deze beſchouwing volgt de aanwijzing tot de geneeswijze, als van zelve.

Over de voorbehoeding, voorkoming en verſpreiding der ziekte.

Alvorens ik tot het gene in dit opzicht te doen is, overga, zal het niet ondienſtig zijn vooraf te zeggen wat men niet doen moet.

Zoo weldadig de *zoutzure berookingen* tot vernieling van ſtik en zwavel waterſtoffige ſmetſtof zijn, zoo nadeelig moeten zij weder zijn, wanneer dit het geval niet is, of eene tegenovergeſtelde ſtof plaats heeft. *Stikſtof* is nimmer

oor-

oorzaak van ontſteking maar wel *zuurſtof*. Het zij dat de ſtikſtoffige ſmetſtof bij hare eerſte aanraking ontſteking veroorzaakt, even als bij huidziekten door ſmetſtof, zoo duurt echter dit ontſtekings character niet lang, wordt ſpoedig ſtikſtofaardig, als wanneer eerst zoutzure rookingen voordeelig worden, niet om den lijder zoo zeer te verligten, als wel anderen voor de beſmetting te beveiligen.

De uit de zoutzure rookingen ontwikkelde rijkere hoeveelheid zuurſtof ingeademd, bevorderd den omloop van het bloed bij de gezonden, dus te meer bij eenen zieken die reeds daartoe geneigd is. Neemt men nu aan, dat het oorſpronkelijke character van onze overwogene ziekte ontſtekingachtig zij, zoo is de onbepaalde raadgeving, zoutzuure rookingen aan te wenden, verderfelijk, eene aandrift vermeerderende, die men beter te temperen heeft. Gebruikt men deze onberaden, willekeurig, op zuivere ſtallen bij het gezonde vee, zoo moeten zij bij deze den bloedomloop vermeerderen, en zelve de eerſten kiem der ziekte aanblazen, die ſomwijlen door de weldadige natuurkracht zoude overwonnen zijn; maar dat niet zoo zijnde, in het tegenovergeſtelde geval de ſtikſtof waterachtige afſcheiding, in de ziekte de bovenhand hebbende meer aanprikkelen en verergeren. Werpt men mij tegen, dat naar mijne eigene re-

redenering uit de ziekte zich ſmetſtof kan ontwikkelen, en men deze moest trachten te vernietigen, zoo kan ik hieromtrent niet tegenſpreken, maar alleen aanmerken, dat deze rookingen eerst dan op ſtallen moesten aangewend worden, binnen welke de ziekte reeds deze hoogte bereikt heeft, of reeds ſmetſtof geboren is, maar niet vroeger; als waar uit blijkt, dat dit middel veel te onbepaald en te algemeen aangeraden zij, en den onkundigen Vee-arts en Landbouwer, die de evenredige middenmaat niet weet te treffen, wanneer het voorſchrift te algemeen is, een vernielende werktuig in handen geeft. Zoude dus de rook van verbrand oud leder of andere vodden van dierlijke zelfſtandigheid, of van jeneverbesſentakken, niet van meer voordeel in het begin geweest zijn? Dit zoude wel door ondervindindingen, elders waargenomen, bewezen kunnen worden.

De ziekte niet zelve waargenomen hebbende, redeneer ik op mijne ſtudeerkamer naar de berigten, zonder te berispen, maar ſlechts ter aanmoediging naauwkeuriger naarſpooring en daarop te grondene raadgeving.

LANCISIUS, en naderhanderhand de groote HALLER, zijn onbarmhartig genoeg het doodvonnis over de arme dieren uit te ſpreken, om dat hun de geneeswijze onbekend was. Deze volgt CAMPER met anderen. De raadgevers ter beteuge-

geling van onze veeziekte, hebben even eens, zonder onderſcheid, dien raad opgevolgd, zonder naar beter om te zien.

Wanneer de ziekte zoodanig was als ik ze uit de berigten veronderſtel, kan zij noch middelbaar noch noodzaaklijk beſmettelijk zijn, maar elk daartoe voorbeſchikt dier bevangen, zonder dat het met andere in aanraking komt. Wanneer dan de ziekwording uit eene algemene oorzaak voortkomt, zal het dooden ter voorkoming bij anderen niet helpen, en alleen dan voordeelig zijn, wanneer men overtuigd is, dat de ziekte met eene waterſtofſmet gepaard, wezentlijk ſmetſtof voortbrengt, anderen bij de minſte aanraking weder beſmettende. Zoodanig ſchijnt de ziekte in het begin niet geweest te zijn, en of zulks in het vervolg het geval geweest zij, daarvan zwijgt het berigt. Intusſchen vermeen ik van ter zijde vernomen te hebben dat de inenting vruchteloos geweest zij; en dit zoo zijnde, wordt mijn gevoelen over de beſmettelijkheid bevestigd (13).

Elk nutteloos middel is nadeelig wanneer daar door een beter verzuimd word. Zoodanig een is het dooden, voor dat het blijkt dat het zoo volſtrekt noodzakelijk, of de ziekte zoodanig is, dat men de beſmetting niet anders temperen kan. Het is wreed,

(13) Over de inenting hierna.

wreed, daar foms menig een nog door de natuurkracht kan genezen worden, wanneer men daardoor eene nuttige geneeswijze verzuimd. Op een zoo algemeene apodictifche raadgeving fteunende, word de onderzoekingsgeest uitgedoofd, men ziet niet naar beter om, en houd zich voldaan, gedaan te hebben, wat anderfins beroemde mannen hier omtrent bijna onverfchillig hadden aangeraden (14).

Onbekend met genoegzame hulpmiddelen, raad men dikwerf het brandend huis omver te halen, wanneer men gebrek aan water waant, zonder eenen anderen weg ter verkrijging daarvan te zoeken. Het gene wat anderen voorheen en elders gezegd hebben, ftrekt tot ftelregel zonder naar beter om te zien; men gelooft zelfs niet aan de mogelijkheid. Waarom fpant men niet alle vermogens in om eene geneeswijs te vinden, in plaats van flegtweg te dooden, omdat dit bij fommige te zeer de overhandnemende ziekten, een flaauw hulpmiddel was? Zoude men niet, zonder kosten voor het Land, door deze en gene middelen anderen kunnen aanmoedigen het hunne bij te dragen, van de ziekte te le-

(14) Dooden is vernielen, zonder wederkeer. Is dit het doel der geneeskunde of dat van behouden? Moet men voorts tot een zoodanig uiterfte komen, wanneer de fakkel van ons vernuft flaauw brand?

leren genezen en den Landbouwer zijn vee te doen behouden?

Of men inenting als ziektebehoedmiddel aanprijzen kan, is onzeker. Bij geene ziekte, als bij de pokken, waarborgt dezelve voor altoos. Of dit bij Schaap- en andere pokken der dieren het zelfde geval zij, is mij onbekend. Bij de mazelen en ſcharlakenkoorts der menſchen, behoed de inenting voor de tegenwoordige *epidemie*, maar voor geene volgende. Het is niet onwaarſchijnlijk, dat dit even eens bij ſommige dier-ziektens het geval zij. Maar hoe? in welke? of voor altoos? — Dit kan van wegens de ontoereikende waarnemingen, ook wel om den korten ouderdom der dieren, gelijk de Heer VINK te regt aanmerkt, nog niet bepaald worden, en alzoo kan deze bewerking ook niet als volledig behoedmiddel opgegeven worden.

Eene algemeene ziekte door het vooraf gebruiken van geneesmiddelen te wederhouden, is bij het dier even zoo onzinnig als bij den mensch. Hieromtrent weet de geneeskunde niets op te geven. Dat men voor goed voedſel en evenredige beweging te zorgen hebbe, is de eenige raad. Wanneer het mogelijk ware, het dier uit eene landſtreek te verwijderen, in welke thans algemeene oorzaken heerſchen, zoude zeker de beste raadgeving zijn, maar wat ook bij enkelden kan

plaats

plaats hebben, is niet geschikt voor velen. Men doet dus best af te wachten, of de ziekte ons Vee wil aandoen, en zoodra men de minste beginselen bemerkt (15), plaatst men het Vee op eenen bijzonder daartoe bestemden stal, en wende voorts in het begin de behoorlijke geneeswijze aan, die alleen in het begin, en later niet meer mogelijk is (16).

Zoo veel nu over de voorbehoeding, de aantewendene en niet aantewendene middelen.

Over de mogelijke geneeswijze.

Bij het opgeven van eene geneeswijze en de middelen daartoe, komt het minder op de nieuwheid,

(15) Deze eerste voorafgaande beginselen die zeker plaats hebben, worden in het berigt van onze ziekte niet opgegeven, maar alleen die van den reeds te ver gevorderden staat, 't welk een zeer te berispen verzuim is. Intusschen leerd de Heer ABILGAARD, dat ongewoonlijke monderheid of wildheid, benevens groote gulzigheid en huivering, de eerste kenmerken, en de drooge hoest naar 6 of 7 dagen, het ware bewijs der gevat hebbende ziekte zij; andere kenteekenen zijn weder bijzondere loomheid en krachteloosheid, slepende gang, verzwakte herkauwing; dus naar mijne mening het tijdstip, op 't welk de genezing toe te dienen.

(16) Men moet niet tegenwerpen, dat de besmetting en de ziekten gevaarlijker en heviger worden, wanneer zich vele zieke beesten op eenen stal bevinden. Waarnemingen bewijzen dat eene nieuwe smetstof niet meer vat, wanneer eene alvorens gevat heeft, maar dat andere oorzaken bijdragen om de ziekte te verergeren.

heid, dan op de toediening en het tijdſtip daartoe aan. Wij zijn rijk genoeg aan geneesmiddelen, maar dezen moet men niet onwerkzaam verklaren, wanneer men in de aanwending zondigt, of dezelve op een verkeerd tijdſtip toedient. Het komt dus niet op het aanprijzen aan van het eene boven het andere, noch op alom geroemde recepten, maar de ware kunst van geneeskundigen berust alleen op de bovengenoemde voorwaarde. Men zij dus niet verwonderd, wanneer ik op nieuw alom bekende zaken aanrade, maar behartige de wijze, welke ik opgeef. Zonder genoegzame of bijzondere aanwijzing vertrouwe men niet op hun alleen., of raade het gebruik van azijn of kwik hier alleen toereikende te zijn dat geene uittevoeren, wat noodzakelijk is. Daarenboven bevatten de geneesmiddelen uit het plantenrijk daartoe dienstig, en gewoonlijk bij Veeartſen in gebruik, allen eenen ſcherpen harst, te veel de reeds bezeerde ingewanden prikkelende; het zelfde is van de zouten te duchten. Zachte plantmiddelen zouden de ingewanden der dieren te weinig bewegen, of ten opzigte van derzelver aard tegenſtrijdig zijn, zoo dat ik ook in dit opzigt niet veel van hun verwacht, behalve dat de vermeerderde pijnlijke afgang deze konstige ontlastingen ſchijnen te verbieden, en ook de op dit tijdſtip nieuw gevormde ziekteſtof niet genoegzaam af-

voeren. De Heer VINK houdt eene enkelde purgatie door *Rhabarber* niet ondienstig, offchoon ik meen, dat deze in 't begin minder nadeelig, echter niet zoo voordeelig is, dat niet foms nadeelen daarop zouden kunnen volgen.

Herkauwende dieren zijn niet ligt tot braking te bewegen, zelfs zouden de hevige fchuddingen, die tevens de krachten verminderen, zonder wezenlijke ziekteftof te ontlasten, meer nadeelig kunnen zijn. Intusfchen moet de behandelaar van een gegeven geval, uit de overige verfchijnfelen afnemen, in hoe verre een braakmiddel zoude voor- of nadeelig zijn.

De Heer ABILGAARD heeft waargenomen, dat ter plaatfe waar leem of roestachtig water is, de ziekte minder hevig is, en meent uit dien hoofde, dat het gebruik van roestachtig water als tegengift zoude werken; eene mening die oplettendheid verdient.

Nog moet ik herhalen dat inenting wel voor eene tegenwoordige befmetting zoude kunnen beveiligen, maar niet voor altoos, te minder, daar de *conftructie* van een dier van zoodanigen aard fchijnt te zijn, dat iedere oorzaak de verfchijnfelen, welke wij aan de Veepest toekennen, zoude kunnen te weeg brengen, en zij dus door menigvuldige oorzaken voortkomen, terwijl er bij de Pokken flechts eene enkelde is, maar hier meerder oorzaken dienen

uit-

geroeid te worden, waarvan een ieder de onmogelijkheid beſeffen zal. Eindelijk kan het doodſlaan alleen dan gedoogd worden, wanneer eene bepaalde ſmetſtof plaats heeft, die vastelijk allen die zij bereikt, vernield, of wanneer de ziekte volſtrekt ongeneeslijk zij, de beſmettende ſtof door elk dier hernieuwd word, dus op die hoogſte ſtaat, dat alle pogingen ter redding volſtrekt vergeefsch zijn, derhalve niet dadelijk wanneer de ziekte zich begint te vertonen, want dat het dier ziek zij geeft ons het regt niet om het te doden, maar moet ons aanſporen hetzelve te genezen, en eene geneeswijze op te ſporen wanneer ons deze onbekend is (17): ook in dit opzigt moet ik de Heer ABILGAARD weder aanhalen, die met mij aanraad, de zieke dieren niet zonder hulp of aan zich zelven over te laten, maar dat door het behoorlijk gebruik der middelen een groot aantal kan gered worden. Bovendien, zoude men nog in den hoogſten graad der ziekte, het *overzure zout-zuur* kunnen beproeven, wanneer de ontſteking en het koud vuur het niet beletten.

N A-

(17) Wanneer ondertusſchen de Heer CAMPER den raad geeft, verſcheiden dieren op verſchillende tijdſtippen der ziekte, en zelfs genezenen te dooden, ten einde de ware reden en opklimming te leren kennen, dan is deze *exceptie* ten dien opzigte allezins toe te ſtaan, offchoon ons thans den voortgang van uitzwetende ontſteking vrij meer bekend is, en dit vindingsmiddel onnoodig ſchijnt te maken.

NASCHRIFT.

Zie daar mijne bedenkingen over de Veepest en hare geneeswijze in 't algemeen, maar vooral over die welke in een gedeelte van dit Land, in de maanden Januarij en Februarij van dit jaar gewoed heeft. Ik herhaal het dat ik mij niet met de vee-artzenij-kunde bezig houde, maar hiertoe flechts uit liefhebberij gedrongen, door medogendheid en de zucht, van al wat leeft, te behouden, zoo lang de dood niet voor- of nadelig, voor het meesterftuk der fchepping, den mensch zij, te fpreeken. Het doet mij leed flechts twee middelen tot behoud der overigen te zien opgeven, waarvan het eene, zoo niet nadelig althans niet voordeelig kan zijn, en het twede volftrekt en regtftreeks vernietiging was, zonder dat men getracht heeft de arme dieren te genezen, en daar door den veehouder en den ftaat meer voordeel te brengen. Het laatfte middel, niet tegenftaande door groote mannen aangeboden, is daarom nog niet onfeilbaar. Toenmaals waren verfcheiden dingen nog verborgen, en de aanzigten dus ook geringer als thans, bij den zoo zeer gevorderden ftaat der natuur- en fcheikunde; of moeten wij daarom geen gebruik daarvan maken om dat onze voorouders niet zoo hebben gehandeld? Ik ken zeker nog de tijden waarin men fchroomde flegts eenige greinen kwik

voor

voor eene enkele en geen andere ziekte voor te ſchrijven, en hoe veel danken wij thans aan het rijkelijke gebruik van hetzelve in verſcheide andere ziektens? — Deze en meer andere beſchouwingen gaven aanleiding tot het vorenſtaande, om ware het mogelijk iets tot herſtel bij te dragen, of andere meer in dit vak gevorderden op te wekken.

Het zij ver van mij dat ik mijne opgegevene meningen en ſtellingen als onfeilbaar wil doen aanzien, en wensch daarom het onderzoek en proefnemingen van zoodanigen, die van de geneeskunde en hare middelen geen wonderen of onmogelijkheid eisſchen, maar onbevooroordeeld zien wat mogelijk zij, en dit geſchiedende vleije ik mij dat er ſommigen zullen zijn, die althans mijne voorſlagen voor niet onmogelijk en ter nadere onderzoeking waardig houden zullen.

Het was geenſins mijn doel voor gemene Veeartſen te ſchrijven, en deze recepten aan te bieden, die in alle gevallen onfeilbaar zouden zijn, iets 't welk reeds in de menſchelijke geneeskunde zoo veel nadeel heeft te wege gebragt, en in de hand van den ruwen Vee-arts nog meer vernielende moeten zijn, maar ik ſpreek tot de meerbevoegden die zelfs den gemenen Veearts leiden, ten einde deze raadgevingen te behartigen, en naar tijd en oorzaak met eene zekere hand te kunnen nemen en geven; deze

moeten dus de hoeveelheid, menging en giften bepalen en zullen dit in de nabijheid beter kunnen doen dan ik van mijne ſtudeerkamer.

Het is noodzakelijk, dat het Beſtuur bij eene ongelukkige hernieuwing der ziekte, welke de Hemel verhoeden moge, naauwkeurig den toeſtand, door daartoe bevoegden ter plaatze zelven laat onderzoeken; onderzoeken wat zij, niet zij, of daar voor gehouden worde; die onbevooroordeeld zien wat zij zien, en niet zien, wat zij zien willen of niet willen, op dat volgens zoodanig onderzoek de geneeswijze zou kunnen bepaald worden. Het Beſtuur moet aan deze onderzoekeren ruime hand laaten, ten einbij voorbeeld naar den raad van CAMPER verſcheide ſchouwingen te doen, ſtallen aanwijzen ter genezing beſtemd, den veehouder noodzaken de opgegeven geneeswijze naauwkeurig op te volgen, en van alles berigt te geven wat hem voorkomt, ten einde de Commisſie te kunnen voorlichten tot het maken van nadere bepalingen. Maar deze Commisſie zelve wil ik ook niet als onfeilbaar aanzien, maar haar opleggen bij wijze van bulletin wekelijksch hare waarnemingen en raadgevingen bekend te maken en aan ieder die zich bevoegd oordeeld, toeſtaan, zijne mening in hetzelfde weekblad, niet op eene berispende maar raadgevende wijze, te doen plaatſen. Door zoodanige vereende pogingen alleen kan het mogelijk worden eene ziekte te

le-

leren genezen, die tot dus ver voor ongeneesselijk beschouwd, en waarom dan ook, in dit denkbeeld, de lijder zonder appel ter dood gebragt werd.

In verscheiden Landen, waar de diergeneeskunde meerder vorderingen heeft gemaakt, ziet men verscheidene welwillende pogingen, doch nog geene welke het doel van volmaaktheid genaderd is. In onze Gewesten, waar voorheen de belangen zoo verschillende waren, waar Dorp en Stad, Provintie en Provintie soms uit enkelen waan zich tegen elkanderen hebben verzet, konden de pogingen van enkelden onmogelijk algemeen nuttig worden, onder het fransch bestuur, 't welk wel glinsterende inrigtingen beloofde, liet men het bij deze beloften. Thans alleen, daar wij de blijde hoop voor zoodanige pogingen zien, onder een Bestuur, wiens OPPERVORST niets meer wenscht dan het heil der volken die hij bestuurt, die zelfs geen vreemdelingen in deze taak der landbouwkunde, ja van de nuttigheid overtuigd is; onder dit heilzaam Bestuur hopen wij zegenrijke gevolgen voor den Landbouwer en Veehouder in dit Land, waar de veeteelt zoo rijk is, te zien ontstaan, om zelfs andere volkeren te kunnen voorlichten, gelijk voor aloude tijden uit deze streken, zoo vele lichtstralen opgingen.
